

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

«بسم الله» یاز آفرینی کتیبه سنگ‌نوشته مسجد کبود تبریز به خط ثلث (۸۷۰ هجری قمری)

سیمای تبریز

در نیمه نخست قرن چهاردهم شمسی

(۱۲۹۹ تا ۱۳۵۷)

حامدبیتی

عضو هیئت علمی دانشگاه هنر اسلامی تبریز

باقر پورجواداصل

سرشناسه: بیتی آیدتلو، حامد، ۱۳۶۰-
عنوان و نام پدیدآور: سیمای تبریز در نیمه نخست قرن چهاردهم شمسی (۱۲۹۹ تا ۱۳۵۷)/
حامد بیتی، باقر پورجواداصل؛ ناظر علمی احد ابراهیم‌پور با همکاری کریم میمنت‌نژاد و امیر دهقان.
مشخصات نشر: تبریز: شورای اسلامی شهر تبریز، مرکز پژوهشها، انتشارات، ۱۴۰۳.
مشخصات ظاهری: ۳۵۳ ص.؛ مصور (بخشی رنگی)، نقشه، جدول.
شابک: 978-622-91851-2-4
وضعیت فهرست‌نویسی: فیپا
یادداشت: کتابنامه: ص. ۳۳۸-۳۳۵.
یادداشت: نمایه.
موضوع: معماری--ایران--تبریز--طرح و نقشه
Architecture--Iran--Tabriz--Designs and Plans
معماری--ایران--تاریخ--قرن ۱۴--طرح و نقشه
Architecture--Iran--History--20th century--Designs and Plans
تبریز--ساختمان‌ها، سازه‌ها و غیره
Tabriz (Iran)--Buildings, structures, etc
موضوع: تبریز--تاریخ--قرن ۱۴
Tabriz (Iran)--History--20th century

شناسه افزوده: پورجواداصل، باقر، ۱۳۶۵-
شناسه افزوده: ابراهیم‌پور، احد، ۱۳۵۸-
شناسه افزوده: میمنت‌نژاد، کریم، ۱۳۶۱-
شناسه افزوده: دهقان، امیر، ۱۳۶۸-، ناظر
شناسه افزوده: شورای اسلامی شهر تبریز، مرکز پژوهشها، انتشارات
رده‌بندی کنگره: NA۱۴۸۷
رده‌بندی دیویی: ۷۲۰/۹۵۵۳۲۲۲
شماره کتابشناسی ملی: ۹۸۲۸۳۲۲
اطلاعات رکورد کتابشناسی: فیپا

انتشارات
مرکز پژوهش‌های شورای اسلامی
کلان‌شهر تبریز

rctbz.tabriz.ir

• تبریز
• بزرگراه پاسداران
• کوئین فرشته جنوبی
• ساختمان شورای اسلامی شهر
• تبریز
• تلفن: ۰۴۱) ۲۱۰۴۰۹۲۵

سیمای تبریز

در نیمه نخست قرن چهاردهم شمسی (۱۲۹۹ تا ۱۳۵۷)

• مؤلفین: حامد بیتی؛ باقر پورجواداصل
• ناظر علمی: دکتر احد ابراهیم‌پور با همکاری کریم میمنت‌نژاد و مهندس امیر دهقان
• صفحه آرا: مؤسسه فرهنگی و هنری «رادگران اندیشه فرهنگی»
• طراح جلد: باقر پورجواداصل
• چاپ اول: زمستان ۱۴۰۳
• شمارگان: ۵۰۰ نسخه
• چاپ و صحافی: ولیعصر
• شابک: ۹۷۸-۶۲۲-۹۱۸۵۱-۲-۴
• قیمت: ۲۲۸ هزار تومان

ISBN : 978-622-91851-2-4

9 786229 185124

© کلیه حقوق برای ناشر محفوظ است.

تصویر روی جلد متعلق به ساختمان استانداری تبریز است.
تصویر پشت جلد از بلوک‌های به کار رفته در تراس و بالکن خانه‌های تبریز در نیمه نخست قرن چهاردهم شمسی الهام گرفته شده است.

فهرست

۱۱.....	سخن ناشر
۱۳.....	پیشگفتار
	فصل اول
۱۹.....	اوضاع سیاسی و اجتماعی ایران و آذربایجان
۲۰.....	مقدمه
۲۰.....	۱. پیش از سال ۱۲۹۹ ش (جرقه‌های مدرن‌گرایی در ایران)
۳۲.....	۲. از سال ۱۲۹۹ ش تا سال ۱۳۲۰ ش (آغاز مدرنیزاسیون در ایران)
۳۲.....	ورود رضاخان به تشکیلات دولتی
۳۳.....	عبداله‌خان امیرطهماسبی
۳۶.....	آغاز سلطنت رضاخان
۳۷.....	میلیتاریزه‌سازی
۳۸.....	دولت‌سازی و دولت‌گرایی
۴۲.....	اصلاحات آموزشی و فرهنگی
۴۴.....	دیوان‌سالاری
۴۷.....	۳. از سال ۱۳۲۰ ش تا سال ۱۳۵۷ ش (مدرنیزاسیون در ایران)
۴۸.....	پادشاهی محمدرضا پهلوی
۵۱.....	پایان جنگ جهانی دوم
۵۲.....	فرقه دموکرات آذربایجان
۶۴.....	حزب توده
۶۶.....	مصدق
۶۸.....	ساختار جدید کشورداری
۷۰.....	انقلاب سفید
۷۱.....	اصلاحات ارضی
۷۴.....	برنامه‌های عمرانی

۷۵.....	پترودلارها
۷۶.....	پترودلارها و تأثیر آن بر معماری معاصر ایران
۸۰.....	جمع‌بندی

فصل دوم

۸۳.....	تبریز در اواخر دوره قاجاریان تا آغاز قرن چهاردهم شمسی
۸۴.....	مقدمه
۸۴.....	ساختار شهر اسلامی
۸۵.....	ساختار شهری تبریز
۸۷.....	راه‌های خاکی و معماری راه‌ها
۸۸.....	۱. ارتباطات کلان (برون شهری بین منطقه‌ای)
۸۹.....	۲. ارتباطات میانی (برون شهری منطقه‌ای)
۹۱.....	۳. ارتباطات خرد (درون شهری)
۹۶.....	راه‌آهن در ایران
۹۸.....	راه‌آهن مسیر تبریز-جلفا
۱۰۰.....	راه‌آهن مسیر تبریز-جلفا پس از شروع جنگ‌های جهانی
۱۰۲.....	توسعه راه‌آهن مسیر تبریز-جلفا و اتصال آن به خطوط جهانی از طریق ترکیه
۱۰۲.....	ابنیه و اقدامات شهری تبریز از تضعیف قاجاریان تا کودتای ۱۲۹۹ ش
۱۰۵.....	۱. مدرسه آمریکایی مموریال
۱۰۶.....	۲. کارخانه قالی‌بافی آلمان
۱۰۸.....	۳. مدرسه تومانیان
۱۱۰.....	۴. کلیسای عذرای توانا
۱۱۱.....	۵. گراند هتل
۱۱۲.....	۶. برج یانقین (آتش‌نشانی)
۱۱۲.....	۷. خط تراموای شهری
۱۱۴.....	۸. ایستگاه راه‌آهن
۱۱۵.....	۹. کارخانه کبریت‌سازی خوئی (ممتاز)
۱۱۶.....	۱۰. اداره بلدیه
۱۱۷.....	۱۱. کارخانه برق
۱۱۸.....	۱۲. کارخانه کبریت‌سازی توکلی
۱۱۸.....	۱۳. تجارخانه نصیرزاده
۱۱۹.....	۱۴. اداره گمرک

جمع‌بندی ۱۲۱

فصل سوم

شهرسازی و معماری تبریز در نیمه نخست چهاردهم شمسی ۱۲۳

مقدمه ۱۲۴

بخش اول: عناصر شهرسازی نوین ۱۲۵

معابر ۱۲۵

میدان‌ها ۱۳۵

پل‌ها ۱۴۵

پهنه‌های شهری ۱۴۸

۱. پهنه‌های مسکونی ۱۴۹

۲. پهنه‌های سبز ۱۵۲

۳. پهنه‌های نظامی ۱۵۶

بخش دوم: عناصر معماری نوین ۱۵۸

۱. ابنیه صنعتی ۱۶۰

۱-۱. کارخانه چرم‌سازی خسروی ۱۶۲

۲-۱. کارخانه سالامبورسازی و هاب‌زاده ۱۶۷

۳-۱. کارخانه آردسازی رافی (سهاکیان-تبریز-آراکلیان) ۱۶۸

۴-۱. کارخانه پشمینه ۱۷۱

۲. ابنیه تجاری ۱۷۶

۳. ابنیه اداری و امنیتی ۱۷۹

۱-۳. ابنیه پیرامون میدان شهرداری (ساعت) ۱۸۰

۲-۳. ابنیه گمرک ۱۸۵

۳-۳. ابنیه پیرامون میدان قیام (شهربانی) ۱۸۸

۴-۳. زندان ۱۹۴

۵-۳. اداره پست ۱۹۵

۴. ابنیه سیاسی ۱۹۷

۱-۴. کنسولگری‌های تبریز ۱۹۸

۲-۴. کنسولگری آمریکا ۲۰۰

۵. ابنیه فرهنگی ۲۰۴

۱-۵. کتابخانه و قرائتخانه دولتی (تربیت) ۲۰۴

۲-۵. کتابخانه ملی تبریز ۲۰۵

۲۰۷	۳-۵. عمارت انجمن شهر
۲۰۹	۴-۵. موزه آذربایجان
۲۱۰	۵-۵. مقبره الشعراء
۲۱۲	۶-۵. مرکز رادیو و تلویزیون
۲۱۶	۶. ابنیه آموزشی
۲۱۷	۱-۶. مدرسه دارالفنون (مظفری - معلم خانه تبریز)
۲۱۸	۲-۶. مدرسه فردوسی (متوسطه محمدیه - متوسطه تبریز)
۲۲۰	۳-۶. دانشسرای ایراندخت
۲۲۱	۴-۶. دانشسرای پسران
۲۲۳	۵-۶. هنرستان صنعتی (آموزشگاه شهربانی)
۲۲۴	۶-۶. مدرسه انوشیروان
۲۲۵	۷-۶. دانشگاه تبریز
۲۲۹	۷. ابنیه آیینی
۲۳۰	۱-۷. مادر شوقاگات مقدس
۲۳۰	۲-۷. کلیسای انجیلی پروتستان
۲۳۱	۸. ابنیه تفریحی و هنری
۲۳۱	۱-۸. تالار شیر و خورشید
۲۳۲	۲-۸. سینماهای تبریز
۲۳۴	۹. ابنیه اقامتی
۲۳۶	۱-۹. هتل نو (ارک)
۲۳۷	۲-۹. هتل اینترنتنال (بین المللی)
۲۳۸	۱۰. ابنیه حمل و نقل
۲۳۹	۱-۱۰. ایستگاه راه آهن
۲۴۲	۲-۱۰. فرودگاه
۲۴۲	۱۱. ابنیه ورزشی
۲۴۲	۱-۱۱. استادیوم ورزشی باغشمال
۲۴۴	۱۲. ابنیه خدمات اجتماعی و درمانی
۲۴۸	جمع بندی
	فصل چهارم
۲۵۱	تحلیلی بر شهر سازی و معماری تبریز در نیمه نخست چهاردهم شمسی
۲۵۲	مقدمه

تحلیل‌های شهرسازی	۲۵۴
روند توسعه محدود و معابر شهر	۲۵۵
روند توسعه محدود شهری	۲۶۶
روند توسعه پهنه‌های مسکونی	۲۶۸
روند توسعه پهنه‌های سبز	۲۷۱
روند توسعه پهنه‌های نظامی	۲۷۲
تحولات متأثر از عناصر معماری	۲۷۳
جمع‌بندی	۲۹۶

فصل پنجم

پیوست	۲۹۹
مقدمه	۳۰۰
۱. نقشه تبریز در سال ۱۲۹۸ شمسی (۱۹۱۹ میلادی) و جدول اسامی مندرج در آن	۳۰۱
۲. نقشه تبریز در سال ۱۳۰۹ شمسی (۱۹۳۰ میلادی) و جدول اسامی مندرج در آن	۳۰۴
۳. نقشه تبریز در سال ۱۳۲۷ شمسی (۱۹۴۸ میلادی) و جدول اسامی مندرج در آن	۳۰۷
۴. عکس هوایی تبریز در سال ۱۳۳۵ شمسی (۱۹۵۶ میلادی)	۳۱۴
۵. نقشه تبریز در سال ۱۳۳۹ شمسی (۱۹۶۰ میلادی) و جدول اسامی مندرج در آن	۳۱۵
۶. نقشه تبریز در سال ۱۳۴۲ شمسی (۱۹۶۳ میلادی) و جدول اسامی مندرج در آن	۳۱۸
۷. عکس هوایی تبریز در سال ۱۳۴۶ شمسی (۱۹۶۷ میلادی)	۳۲۱
۸. نقشه تفصیلی تبریز در سال ۱۳۵۴ شمسی (۱۹۷۵ میلادی)	۳۲۲
فهرست واژگان	۳۲۳
فهرست منابع	۳۳۲
کتابشناسی	۳۳۵

Preface	353

Summary of the book	349

Glossary	340

سخن ناشر

این پرسش که «چگونه با مسائلمان روبرو شویم؟» دلمشغولی مهمی برای مدیران، متولیان و نخبگان شهرهاست. کوشش‌های پدافند برای یافتن پاسخ‌های مطلوب به این پرسش اساسی، حتی اگر لزوماً به حل مسائل شهری ختم نشود، موجب رشد دانش شهری در جوامع مختلف شده است. جامعه شهری ایران نیز همپای تحولات جهانی، با دسته‌ای از مسائل روبروست که نمی‌توان آنها را انکار کرد یا نادیده گرفت یا حتی تعلیق نمود. گریزی از درگیری با این مسائل نیست و هرگونه تاخیر در درک و حل آنها، هزینه‌های جبران‌ناپذیری برای امروز و فردای ما تحمیل می‌کند.

در مواجهه با مسائل شهری، نخستین ضرورت، درک صحیح از مسائل است؛ درک صحیح یعنی اشراف بر زمینه‌ها، ابعاد و پیامدهای مسئله و نتیجه چنین درکی، طراحی درست صورت مسئله خواهد بود. واضح است که در فقدان صورت مسئله درست، راه‌های حل مسئله به روی ما بسته خواهد بود و جز اتلاف زمان و منابع، نصیبی نخواهیم داشت.

بر این اساس، سیاستگذاران شهری، می‌کوشند با بکارگیری شیوه‌های روزآمد و کارآمد در طراحی درست صورت مسائل شهری، نیروهای موجود و در دسترس را برای حل مسائل تجهیز کنند. پژوهش‌های شهری، معطوف به چنین رسالتی شکل می‌گیرند و تبدیل به رکن سیاستگذاری و مدیریت شهری می‌شوند. مطالعه تجربه‌های مدیریت شهری در ایران و سایر جوامع حکایت از این دارد که مدیریت‌های مطلوب، با پژوهش‌های مسئله‌محور و موثر پیوند دائمی دارند. این رویکرد، البته امروز از امری ویتترینی به ضرورتی انکارناپذیر تبدیل شده است و سیاستگذاران شهری، بی‌توجه به چنین ضرورتی، توفیق چندانی در گره‌گشایی و اعتلای شهرها نمی‌یابند.

مرکز پژوهش‌های شورای اسلامی کلانشهر تبریز، به عنوان بازوی پژوهشی و کارشناسی نهاد مردمی شورای اسلامی شهر، رسالتی در همین مسیر بر دوش دارد. ارتباط مستمر با جامعه دانشگاهی، کارشناسان و پژوهشگران حوزه‌های مختلف مدیریت شهری، ارجاع مسائل شهر به ایشان و دریافت پاسخ‌های راهگشا و موثر برای حل مسائل، زنجیره اقدامات مرکز را شکل می‌دهد.

بخشی از یافته‌های پژوهشی در قالب گزارش‌های کارشناسی، به صورت عمومی عرضه می‌شود. مخاطب این گزارش‌ها، سیاست‌گذاران، مدیران و افکار عمومی است. بخش دیگری از دستاوردهای پژوهشی، با هدف تولید ادبیات، تقویت دانش شهری و دامن زدن به گفتگوهای انتقادی، در قالب کتاب منتشر می‌شود. ارزش‌های پیدا و پنهان آثار مکتوب، بر کسی پوشیده نیست. ما امیدواریم مجموعه آثار منتشر شده توسط این مرکز، به پشتوانه نقد و نظر اصحاب فکر، صاحبان اندیشه و تجربه در امور شهری، سهمی در درک و حل مسائل و در نهایت، بهبود وضعیت و کیفیت زندگی شهری داشته باشد.

روح‌اله رشیدی

رئیس مرکز پژوهش‌های شورای اسلامی

کلانشهر تبریز

پیشگفتار

با آغاز قرن چهاردهم شمسی در ایران، بیش از یک و نیم قرن از عمر انقلاب صنعتی در جهان غرب گذشته بود. انقلاب صنعتی عبارت از دگرگونی‌های بزرگ در صنعت، کشاورزی، تولید و ترابری است و در آن با استفاده از نیروی ماشین به جای نیروی انسان، ابزارهای ماشینی و کارخانه‌های تولید مکانیزه پدید آمده و بر تمام زمینه‌ها تأثیر گذاشتند. پس از این تحول بزرگ به دنبال استفاده از نیروی بخار و آب به جای روش‌های تولید دستی، امکان ساخت ابزارآلات و مواد مختلف شیمیایی در کارخانه‌ها فراهم شد. محصولات تولید شده در زمینه‌های مربوط به افزایش قدرت نظامی، تسهیل حمل و نقل با احداث راه‌آهن، تحول علم پزشکی و افزایش عمر و ارتقاء سلامت انسانی با نابودی بیماری‌های واگیردار، افزایش چشمگیر فراورده‌های کشاورزی و دامی و توسعه جمعیت و شهرها با ساخت جاده‌ها و پل‌های جدید مورد استفاده قرار گرفتند؛ و بدین ترتیب انقلاب صنعتی تمامی ابعاد زندگی انسان‌ها را تحت تأثیر خود قرار داد.

به سبب شیوه حکومتی و کشورداری ایران در عصر قاجاری و پیش از آن که متکی بر یکه‌تازی و خودکامگی بود، شاهد تأخیر ورود تأثیرات انقلاب صنعتی به ایران هستیم. با همه مصائب موجود ظهور روشن‌فکران و ورود اندیشه‌های متجددانه به عالم ایرانی در عصر قاجار اتفاق افتاد. روشن‌فکران این عصر اگرچه «به جای پرداختن به بنیان‌های اجتماعی و سیاسی تنها به استعمال درست اختیار سیاسی پرداختند»، با این وجود شاهد زایش و پدیدار شدن تدریجی تحولاتی هستیم که در فرآیند تاریخی به ایجاد تحولات کلی در اواخر قرن سیزده شمسی در ایران منجر شد.

مبنای تمامی تحولات ایران در عصر جدید ریشه در تحول سیاسی آن داشت. آشنایی با تجدد و ورود برداشت‌های نوین از نظم سیاسی، بنیان ساختاری الگوهای پیشین را با بحران مواجه ساخت و امکان ادامه حیات سیاسی به شیوه پیشین را ناممکن کرد. میرزا ملکم‌خان حضور بحران‌آفرین تجدد و ضرورت بازسازی نظم سیاسی را در ایران عصر قاجاری به خوبی توصیف کرده است: «نقشه آسیا را در پیش خود بگذارید، تاریخ این صد سال گذشته را باز نمایید و روش این دو سیل هایل را که از کلکته و پطرزبوغ رو به ایران راه افتاده، درست تحقیق نمایید و ببینید این دو سیل که در اول محسوس نبوده‌اند، در اندک مدت چه قدر بزرگ شده‌اند؟ چه شهرها خراب کرده‌اند و چه دولت‌ها را غرق نموده‌اند؟»؛ بنابراین تحولات سیاسی ایران در عصر قاجاری که در نهایت به کودتای سال ۱۲۹۹ ش منجر شد، سرآغاز تمامی تحولات تشدید یافته کشور در ارتباط با انقلاب صنعتی و ورود آثار و نتایج آن در تمامی زمینه‌های نظامی، اقتصادی، فرهنگی و اجتماعی کشور گشت.

در عصر جدید چهره شهرهای ایران نیز به دنبال تغییرات و تحولات مرتبط با زمینه‌های فرهنگی و اقتصادی، شروع به تغییر نمود. در این دوره برخلاف سنت و اصول پیشین که شکل‌گیری و پیدایش گونه‌های مختلفی از عناصر و فضاهای شهری در گرو پیشینه تاریخی- فرهنگی و اهمیت سیاسی و اقتصادی و ارتباطات آن شهر داشت و به طور بطئی رشد می‌نمود؛ به یکباره و به دنبال شرایط خاص پدیدار شدند و به صورت آنی به چرخه حیات شهری ورود نمودند. تهران به عنوان پایتخت و مرکز سیاسی ایران در این دوره شاهد تحولات گسترده‌ای بود، ولی بقیه شهرهای ایران نیز هر یک به اندازه ارتباطات خود با مرکز و وابسته به موقعیت‌های سیاسی پیش آمده، از فرصت‌های جاری نصیب خود را از تحول دریافت نمودند.

تبریز به عنوان مهم‌ترین شهر بخش شمال غربی ایران که از پیشینه پررنگ و مؤثر سیاسی نیز برخوردار بود، در این دوره شاهد تحولات گسترده‌ای شد. چهره شهر تبریز که همواره بازتابی از تمامی جریان‌های سیاسی، اجتماعی،

فرهنگی و اقتصادی حاکم بر آن بوده است، در این دوره با آغاز تفکر تحول و پاکسازی گذشته متأخر، ناچار به تغییر در تمامی زمینه‌های مذکور شد؛ و از این رو دارالسلطنه تبریز که از ساختار و نظام شهری قاجاری برخوردار بود، نیاز به تغییر ساختار و پیروی از نظام شهری جدید داشت. در نوشتار پیش‌رو تحولات مربوط به حوزه شهرسازی و معماری عصر جدید تبریز در نیمه نخست قرن چهاردهم شمسی مورد بررسی و تدقیق قرار گرفته است؛ و در این راستا بیش از پنجاه معبر، میدان و پهنه شهری و همچنین بیش از صد اثر معماری به صورت تفصیلی و اجمالی واکاوی شده‌اند.

«سیمای تبریز در نیمه نخست قرن چهاردهم شمسی» حاصل بخشی از فعالیت‌های علمی و پژوهشی مستمر نگارندگان در طی بیش از یک دهه با پژوهش در حیطه‌های معماری تاریخی، مبانی نظری معماری و تبریزشناسی است. در طول این مدت نگارندگان در فعالیتی آکادمیک و روشمند، در قالب موضوعاتی از قبیل مطالعات تاریخی، مستندسازی، تئوری و مبانی نظری طراحی و ارائه طرح‌های مرمت و احیاء، در ارتباط با عناصر شهری نوین تبریز به واکاوی موضوعات مطروحه در نوشتار حاضر پرداخته‌اند. این نوشتار همچنین حاصل تلاش‌های جمعی طیف وسیعی از چهره‌های دانشگاهی شهر تبریز است که در قالب همکاری‌های مختلف با نگارندگان در مقام استاد و دانشجو بخشی از نتایج گرانقدر آن را به ثمر رسانیده‌اند.

به این ترتیب نگارندگان کمال تشکر و قدردانی خود از استاد گرانقدر جناب آقای مهندس اکبر تقی‌زاده‌اصل که با همکاری مستقیم در ارتباط با برخی از ابنیه مطروحه در نوشتار حاضر، راهنما و راه‌گشای این مسیر دشوار بوده‌اند را اعلام می‌دارند. علاوه بر این لازم است از زحمات سخت‌کوشانه جمع زیادی از دانشجویان دانشگاه هنر اسلامی تبریز که در طی سال‌های تحصیلی ۱۳۹۳ ش تا ۱۳۹۷ ش، در ارتباط با ابنیه عصر جدید تبریز در قالب موضوعات مختلف به تهیه اسناد و تحلیل معماری آنها اهتمام ورزیدند، نهایت سپاسگزاری و تقدیر خود را تقدیم نماییم. از سرکار خانم مهندس الهام زلفی و سرکار خانم مهندس سحر جامی، دانشجویان کارشناسی ارشد معماری در دانشگاه هنر اسلامی

تبریز که به طور مستقیم در تهیه نوشتار حاضر و در تمامی مراحل گردآوری، پردازش، تحلیل و تدوین آن حضور داشته و سخت‌کوشانه فعالیت نمودند، تشکر و مراتب سپاس و قدردانی خود را تقدیم حضورشان می‌نماییم. همچنین از آقای مهندس بابک چرخ، دانشجوی کارشناسی ارشد معماری در دانشگاه شهید بهشتی که در تهیه بخشی از مطالب این نوشتار، همکاری ارزنده‌ای داشتند، صمیمانه سپاسگزاریم.

در پایان از استاد حسن اسودی که در مراجعات دانشجویان معماری به مرکز اسناد شمالغرب کشور صبورانه راهنمای ایشان بودند و جناب آقای دکتر احد ابراهیم پور که حامی مؤلفین در دسترسی به منابع دست اول بودند نیز صمیمانه قدردانی نموده و از درگاه پروردگار منان، سلامتی و مزید توفیقات همه عزیزان را مسئلت می‌نماییم.

دکتر حامد بی‌تی و مهندس باقر پورجواداصل

تبریز- لک‌لر، ۱۵ اردیبهشت ۱۴۰۳ شمسی

اسامی دانشجویان همکار

مهندس امین نهال‌پروری	مهندس فرزاد سیفی	مهندس مینا جعفری تازه‌کند
مهندس محدثه حدادزاده	مهندس علی اصغرزاده	مهندس زهرا فتاحی
مهندس شکیبا امجدیان	مهندس نرگس رضایی	مهندس نرمین آرین نیا
مهندس فاطمه شیریان	مهندس نرمین آرین نیا	مهندس سارا تیموری‌پور
مهندس فائزه روشن فکر	مهندس هاله حیدری آبادی	مهندس هانیه دلیر
مهندس زهرا ارسنجان	مهندس سارا تیموری‌پور	مهندس فرناز اباذری
مهندس هلیا سعادت	مهندس طرلان پورصوتی	مهندس شهلا شامی‌زاده
مهندس ته‌مین محمدقلی‌ها	مهندس صدف رفیعی	مهندس طوبی آقازاده
مهندس سلدا پورعلی	مهندس میرعلی آیدینی	مهندس نسرین دل‌قنایی
مهندس ناهید خلیقی	مهندس بهروز خیری	مهندس بابک قندچی آزاد
مهندس فرشته مهران‌پور	مهندس فرزین حسین‌زاده	مهندس سعید حیدری
مهندس شیما رسولی	مهندس حافظ مهرورز	مهندس پویا ملکی
مهندس مهسا برومند	مهندس سارا آراسته	مهندس محمدعلی وحید
مهندس فهیمه سلمانی	مهندس ثنا خیاطی	مهندس محمد مهدی پورنصیر
مهندس مهشید اژدرزاده	مهندس زهره مهتدی	مهندس سما جعفری
مهندس الهام آقایی	مهندس پریسا صادقی	مهندس آناهیتا خداداد
مهندس مریم قربانی	مهندس فرزانه صلاحی‌مهر	مهندس ندا طباطبائی نژاد
مهندس شادیه احمدی	مهندس شب‌نم علی‌مهر	مهندس هلیا پورباقریان
مهندس نیکو خوش‌ریحان	مهندس زهرا شاهی	مهندس پریا طاهر‌پور
مهندس مریم سیدیعقوبی‌پور	مهندس اسما احمدی	مهندس الناز شیری
مهندس کاملیا مردانه	مهندس دنیز بیدل نیکو	مهندس فاطمه شیرین‌دل
مهندس عطااله صالحی	مهندس فاطمه شروانی تبار	مهندس مهسا اشرفی
مهندس سپهر کارگر	مهندس فائزه راستی	مهندس رخساره اقراری
مهندس مهدی افشان	مهندس مهشاد درخشی	مهندس فاطمه اکبری
مهندس مهدی نعمت‌اله زاده	مهندس بهاره ترابی	مهندس آفرین تیربخش
مهندس علی سیدباقری	مهندس مینا زاده‌کان	مهندس سیمین زندی
مهندس عطا‌راد	مهندس صبا شیرین‌کار هاشمی	مهندس سیده ندا هندی

فصل اول

اوضاع سیاسی و اجتماعی ایران و آذربایجان

تانکی با نشان حکومت پهلوی در تبریز
(سرکوب فرقه دموکرات آذربایجان) مقابل
کتاب فروشی با تابلویی به زبان ترکی و روسی

